

Артеменко Л. В.,
кандидат філологічних наук, викладач-методист,
викладач української мови та літератури
КЗВО «Рівненська медична академія» Рівненської обласної ради

ХУДОЖНЬО-СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ ВИЯВУ КОНЦЕПЦІЇ САКРАЛІЗОВАНОСТІ МИСТЕЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТОЛОГІЧНІЙ ЛІРИЦІ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу теоретичних засад поетологічної лірики, в основі якої – авторська рефлексія або саморефлексія стосовно певних аспектів поетичної творчості чи особистості поета. На матеріалі поетологічного дискурсу української поезії ХХ ст. розглянуто специфіку реалізації семантичних моделей української поетологічної лірики. В межах концепції сакралізованості мистецтва виокремлено міфоцентричну та теоцентричну семантичні моделі поетологічного дискурсу.

Ключові слова: лірика, поетологічний дискурс, концепція сакралізованості мистецтва, семантична модель, міфоцентрична модель, теоцентрична модель.

Постановка проблеми. Вагомим складником широкого тематичного діапазону сучасної української та європейської поезії є так звана поетологічна семантика, тобто специфічний художній дискурс, у якому предметом творчої рецепції автора виступають ті або ті аспекти, що стосуються питань художньої авторефлексії, металітературності, образів митця і мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання художньої авторефлексії, металітературності в сучасному літературознавстві набувають особливої теоретичної ваги, про що дає підстави стверджувати як авторитетна кількість наукових розвідок, у яких ці проблеми наголошуються, так і висловлені в них аргументи науковців (праці О. Рисака, С. Руссової, І. Лучука, М. Богданової, К. Буслаєвої, К. Дюжевої, В. Папушиної, О. Турган, А. Вежбицької, Х. Вайнріха, Є. Мюллер-Зетельман, Х. Шлаффера, А. Вебера, Е. Гессенберга, А. П. Франка, В. Хінка, Л. Хатчен, Р. Олтера, Р. Зігя, М. Хатямової, В. Ходуса, М. Шруби, К. Штайн та ін.). В українському літературознавстві опрацювання проблем художньої поетології все ще перебуває на початковому етапі та здебільшого репрезентоване зразками аналізу часткових її виявів у творчості окремих українських або зарубіжних митців.

Метою нашої статті є дослідження специфіки художнього вияву семантичних моделей концепції сакралізованості мистецтва в українській поетологічній ліриці ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. До поетологічної прийнято відносити лірику, тематичну основу якої становлять питання творчої рефлексії, авторрецепції автора щодо власної творчості або процесів творчості загалом.

Семантика поетологічного дискурсу – це насамперед його ідейно-тематична, концептуально-сміслова сфера, в якій під кутом зору авторського оцінного ставлення постають ті або ті аспекти художньо-естетичної діяльності митця. В ідейно-тематичній сфері поетологічного дискурсу, на нашу думку, варто передусім виокремлювати вибудовувані авторами поетологічних віршованих текстів семантичні моделі поетичної творчос-

ті, в межах яких відбувається реалізація спектра авторських аксіологічних стратегій.

Поняття «семантична модель» у контексті пропонованого дослідження будемо визначати як окреслений у межах поетологічного дискурсу тип художньої репрезентації загальних уявлень про походження, сутність і функціональні особливості мистецтва. З огляду на це вважаємо, що в окремій семантичній моделі поетологічного дискурсу певним чином інтерпретовано одну з двох загальновідомих і загально визнаних на сьогодні концепцій мистецтва: концепцію сакралізованості або десакралізованості мистецтва.

Підґрунтям концепції сакралізованості мистецтва слугує уявлення про ірраціональне (метафізичне) походження мистецтва. Стосовно поетологічного дискурсу її виявом є те, що поет визнає за джерело натхнення не ті або ті чинники об'єктивної реальності, які надихнули його на творчий порив, а певну персоніфіковану або неперсоніфіковану метафізичну реальність. У цьому разі поет, за висловом В. Швейцер, почувається як «явище непередбачуване, неврахуване, підпорядковане йому самому невідомій стихії» [1, с. 2].

Концепція, яка відзначається обстоюванням сакралізованості витоків мистецтва, притаманна раннім історичним етапам розвитку мистецтва, коли домінантним (принаймні у мистецькій сфері) був тип міфологізованого сприйняття навколишньої дійсності. Вже з античної епохи відбувалася поступова десакралізація уявлення про мистецтво, що досягнула стадії остаточної раціоналізації в епоху Відродження. Втім, поети і більш пізніх історичних епох (А. де Віньї, Ж. Санд, А. Ламартін, В. Гюго, Гете й ін.) неодноразово стверджували про вплив окремого ірраціонального «складника» на процеси художньої творчості.

У межах концепції сакралізованості мистецтва в роботі розмежовуємо дві семантичні моделі поетологічного дискурсу: міфоцентричну та теоцентричну.

1. Міфоцентрична семантична модель. Це модель поетичної творчості, яка відзначається тематичною зорієнтованістю на вияв і реінпретацію певних аспектів міфологічної, ірраціональної семантики та її предметно-образних атрибутів.

Художній світ поетологічних текстів, що представляють цю семантичну модель, утім, пов'язаний зі світом міфів здебільшого умовно, оскільки автори цих текстів використовують останні (з огляду на їхній особливий статус – основоположної, фундаментальної культурної традиції) або як риторично піднесену модель комунікації зі своїм читачем, або як форму своєрідного художньо-екзистенційного самоствердження власної творчої особистості, або як потужне джерело вишуканої поетичної

символіки і лише в окремих випадках – як художню рефлексію, що справді виявляє прецеденти певної творчої ірраціональності. Як зазначав свого часу Б. Навроцький, «хоча найвне античне уявлення про божественність джерела поетичного натхнення і зникло поволі, хоча поети почали славити «муз» лише риторично, не ймучи вже віри в їхню безпосередню реальність, – проте все ж «натхнення» поетів намагались триматися ближче до над-розумних світів, аніж до грішної землі. «Натхнення» і далі тлумачили як свого роду «одержимість», що виводить поета далеко поза межі нормальної психіки» [2, с. 63].

Так, у зверненні до «знакових» постатей давньогрецького поетологічного пантеону – бога поезії та зверхника муз Аполлона (С. Гординський «Ліра і лук») і найдивовижнішого і найшанованішого з усіх співців – Орфея (М. Орест «До Орфея») прочитуємо декларування творчих принципів обох поетів, немовби освячене авторитетом античної міфологічної традиції. Ліричний герой С. Гординського, вступаючи у діалог із самим Аполлоном, проходить ритуал своєрідної творчої ініціації, посвята в поета, що вводить у текст вірша виразні мотиви творчо-екзистенційного самовизначення поета. У закликіві М. Ореста до Орфея відтворено модель риторичної комунікації, спрямованої, зокрема, до молодих поетів.

У поезії ХХ ст. поетологічний текст із сюжетно розгорнутою міфоцентричною семантикою трапляється не дуже часто. Вводячи до тексту міфологічні мотиви, поети найчастіше вдаються до так званої редукованої форми їхнього сюжетного вияву, коли той або той образ, у якому сконцентровано певну міфологічну семантику, фігурує в тексті епізодично, «принягідно» і не набуває статусу сюжетно розгорнутого мотиву, хоча закодована в ньому міфопоетична символіка виступає як урховувана автором смислова аллюзія, необхідна для побудови загальної стратегії читачького сприйняття твору.

Окремими специфічними різновидами художнього міфоцентризму можна вважати ще дві семантичні моделі цього поетологічного дискурсу: неоміфоцентричну та псевдоміфоцентричну.

Неоміфоцентрична семантична модель. Якщо власне міфоцентричній семантичній моделі притаманна тематична зорієнтованість на античну міфологію, пристосовану до потреб творчого самовияву митця, то в неоміфологічній моделі увиразнено типологічно співвіднесені з ними міфопоетичні уявлення або більш пізніх історичних епох, або культивованих в межах деяких літературних напрямів, течій, шкіл чи громадсько-політичних об'єднань, або ж таких, що характеризують специфіку індивідуально-авторського типу художнього світосприйняття:

*З одламків часу – епосів і мітів, –
Елементарних складників буття, –
Він творить світ (я лиш тепер помітив!)
Таким, як бачить, граючись, дитя* [3, с. 354].

Народну, міфопоетичну символіку використовує О. Лятурина для міфологізації у вірші «На далеку дорогу» поетичної постаті Є. Маланюка. До міфологізації постаті Є. Маланюка вдається також Ю. Клен у вірші «Архистратиг», але застосовує при цьому новітню культурологічну символіку.

Як представник символістського напрямку української поезії, М. Вороний у вірші «Мавзолей» славить культивовану та міфологізовану представниками цього напрямку богиню-красу. Ознаки політичної неоміфологізації знаходимо у вірші М. Боєслава «Поетам наших днів»:

*Поему дня читає гордий вітер,
Дзвенить, мов сталь, її суворий ритм.
Перетопить її на вічні міти
І передайте юним і старим* [4, с. 80].

Індивідуально-авторський міф репрезентовано в поетологічних творах Б.-І. Антонича «Автобіографія», «Автопортрет», «Чаргород, або як народжуються міти» й ін., у яких автор самоідентифікує себе із «закоханим у життя поганином», «поетом весняного похмілля», творчість якого наснажують тасмнічі сили природи. Елементи міфологічної персоніфікації природних сил і стихій знаходимо й у поетологічних текстах В. Герасим'юка «Верхи й ліси вже хтось нашепотів...», «Є вірш, без якого розсиплеться склеп, ніби вірш...» та ін.

Авторська неоміфологія Б.-І. Антонича виявилась настільки естетично переконливою та дієвою, що, у свою чергу, зумовила виникнення неопоетологічних міфів, у яких її відповідним чином осмислено та реінтерпретовано (М. Калитовська «Богдан-Ігор Антонич», П. Вольвач «Деся там, на місяці – Антонич, густий, печальний...» та ін.).

Специфічною формою поетологічної реінтерпретації неоміфологічних мотивів творчості Лесі Українки є вірш П. Воронька із прикметною назвою «Я той, що греблі рвав».

Псевдоміфоцентрична семантична модель. Це модель, якій властиве використання семантики й атрибутів античної поетологічної міфології, але у формі іронічно-сатиричної стилізації чи пародії. Так, в іронічному поетологічному «оздобленні» часто постають міфологічні покровителі мистецтва у творах Бабая (Б. Нижанківського) – «Волонгарна творчість», «Ах музо, музо!», «Мистець», «Повернення музи», «Пегас» та ін. Іронічні інтерпретації звучать й у поезіях Лесі Українки «Музині химери»; І. Багряного «Мале дівча, моя босенька музо!..»; М. Руденка «Будні Пегаса»; Б. Жолдака «Києву» й ін.

Елементи пародійної стилізації знаходимо в поезії М. Зерова «П. Г. Тичина». Об'єктами пародії у творі виступають поетологічні атрибути творчості П. Тичини, які крізь призму іронії накладені автором на орфеевий міф. Ситуацію, яка підштовхнула М. Зерова до написання пародії, згадано в епіграфі вірша: «Поет Тичина на одному ювілейному бенкеті зайняв місце серед кооператорів»:

*Король невінчаний, і маг, і maitre,
В новім ріпсе-пез і яснім ореолі,
Тобі кориться непокірний метр –
Спондеї, дактилі, хорей і тріолі.
Колись Орфеїв переливний спів
Міг зачаровувать каміння і звірів,
Ти ж до краси знайшов тасмні дверці
В «Дніпросоюзнім» і «Центральнім» серці.
І ми, старі в мистецтві голоси,
Співаємо псалом твоїм «Калинам»;
Але скажи по правді, роз'ясни нам,
Яким ти чином возсіяв еси
Між крамарів на чесному бенкеті –
Новий Орфею, славний во кларнеті?!* [5, с. 71].

2. Теоцентрична семантична модель. Це модель творчості, що передбачає залучення не міфологічної (язичницької) поетологічної семантики, а відповідних образів та сюжетів, запозичених із біблійних міфів (текстів Священного Письма).

Використання теоцентричної семантичної моделі започатковане в поетології прадавніх часів, але особливо продуктив-

ними етапами її історичного розвитку потрібно визнати епохи середньовіччя, бароко, літератури XVII–XVIII ст. Джерелом поетологічної семантики для цієї моделі є образи біблійної міфології, відповідно, джерелом поетичного натхнення – певні божественні сили (С. Черкасенко «Пророк»; Г. Чупринка «Дар Божий»; Б.-І. Антонич «Ars poetica II», «Мистецтво поезії II, 4», «Мистецтво поезії II, 2», «Мистецтво поезії II, 3», «Поет»; А. Коссовська «Над мостом тоненький місяць...»; І. Світличний «Парнас»; І. Жиленко «Лінія життя у мене довга...»; Б. Павлівський «Не встиг я в каторжній цій праці...», «Заховані вірші», «Слово», «Служителі слова»; М. Вінграновський «Пророк»; Б. Бойчук «Поезія»; Д. Кремінь «Не я пишу – це мною пише Бог...»; Р. Завадович «Праслово»; В. Герасим'юк «Ars poetica»; А. Таран «Поети – це безумні люди...»; Ж. Васильківська «Поет» та ін.).

Поетологічні уявлення про Бога як джерело поетичної наснаги, наприклад, відображено у творі Б.-І. Антонича «Ars poetica II»:

*Не вмію писати віршів,
Сміюся з правил і вимог.
Для мене поетику
Складає сам Бог [6, с. 211].*

Бог може виступати у творчій іпостасі поета (В. Герасим'юк «Ars poetica») або праслова (Р. Завадович «Праслово»). Бог може фігурувати й як певний критерій естетичного та морально-етичного оцінювання поетичного творіння. У вірші Б.-І. Антонича «Ars poetica» несправжній, штучній поезії протиставлено ту, яку «диктує Бог». Протиставлення парнаської та божественної поезії знаходимо у творі І. Світличного «Парнас».

Митці часто співвідносять із певними біблійними образами окремі образи поетів: із образом Адама ідентифіковано поета в однойменному творі «Поет» В. Коротича, статус загальноживаного набуло метафоричне означення Івана Франка як біблійного Мойсея. У низці творів їхні автори залучають образ Т. Шевченка як Богом даного пророка: К. Вагилевич «До Тараса»; С. Черкасенко «Пророк»; Б. Павлівський «Не встиг я в каторжній цій праці...» й ін. Б. Павлівський розміщує в одному ціннісному ряду біблійні тексти та поетичні тексти Т. Шевченка:

*Бо я учився правди-рими
Із Біблії і Кобзаря! [7, с. 22].*

На іншому тематичному полюсі теоцентричної семантичної моделі знаходиться нечисленна група поетологічних віршованих текстів, у яких передання творчого натхнення ініціюють не божественні, а диявольські сили (які, втім, також виступають повноправними персонажами текстів Священного Письма).

У поезії М. Вінграновського «Демон» «вічного духа Землі» змальовано з піднесеним, світлим пафосом. Демон М. Вінграновського – не темна сила, яка спокушає митця для того, щоб занести його душу, навпаки, він сам страждає («муками земними», адже:

*Мені життям написано було
Не ненавидіти, не клясти, а любити [8, с. 50].*

В іншому ракурсі темну силу, персоніфіковану як Люцифер, представлено в поезії М. Руденка «Моє віршування». Люцифер люб'язно припрошує поета віршувати, обіцяючи свою допомогу. Поет віршує, але поступово розуміє, що в його «слуги» занадто «хитрий мішок», в якому одна по одній зникають поетові рими та цілі сторінки, і згодом в автора не залишається жодного поетичного слівця.

Боротьбу двох сил – світлої, божественної та темної, диявольської – у творчій свідомості митця відображено в поезії Г. Мазуренко «Гоголь». У поезії А. Тарана поетову душу іронічно змальовано як велику загадку, яку не можуть розгадати ні диявол, ні Бог:

*Поети – це безумні люди,
походження яких невідоме.
Над цією загадкою
б'ється Бог,
але Чорт ніяк не дає йому
сконцентруватися.*

/.../

*І такі довговічні в своїй химері,
як подружжя марева і веселки,
що раптом прийшли до людей.
Але і підуть геть.*

Тоді, коли захочуть.

Богові – в прикрість.

Чортові – для науки [9, с. 70–72].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, загалом семантика поетологічного дискурсу може бути співвіднесена з однією із двох загальноновизнаних на сьогодні концепцій мистецтва: концепцією сакралізованості або десакралізованості мистецтва. В межах концепції сакралізованості мистецтва в роботі розмежовано дві семантичні моделі поетологічного дискурсу: міфоцентричну (з її різновидами – неоміфоцентричною, а також псевдоміфоцентричною) та теоцентричну. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у студіюванні інших семантичних моделей, притаманних поетологічному дискурсу української поезії ХХ ст.

Література:

1. Швейцер В. Быт и Бытие Марины Цветаевой. Москва : Интерпринт, 1992. 592 с.
2. Навроцький Б. Мова та поезія : нарис з теорії поезії. Київ : Книгоспілка, 1925. 240 с.
3. Лубківський Р. Громове дерево. Вибрані твори. Київ : Український письменник, 2006. 525 с.
4. Боеслав М. Непокірні слова : поезії. Б.м., 1955. 192 с.
5. Зеров М. К. Твори : в 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 1 : Поезії. Переклади. 843 с.
6. Антонич Б.І. Велика гармонія. Київ : Веселка, 2003. 350 с.
7. Павлівський Б. Мерехтять самітниця зоря. Тернопіль : Лілея, 2007. 224 с.
8. Вінграновський М.С. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 2004. 830 с.
9. Таран А.В. Бродячий дощ : Поезії. Київ : Дніпро, 1995. 228 с.

Артеменко Л. В. Художественно-семантические модели проявления концепции сакрализованности искусства в украинской поэтологической лирике XX века

Аннотация. Статья посвящена анализу теоретических принципов поэтологической лирики, в основе которой – авторская рефлексия или саморефлексия, касающаяся тех или иных аспектов поэтического творчества или личности поэта. На материале поэтологического дискурса украинской поэзии XX в. рассмотрена специфика реализации семантических моделей украинского поэтологической лирики. В рамках концепции сакральности искусства разграничены мифоцентрическая и теоцентрическая семантические модели поэтологического дискурса.

Ключевые слова: лирика, поэтологический дискурс, концепция сакрализованности искусства, семантическая модель, мифоцентрическая модель, теоцентрическая модель.

Artemenko L. Artistic-semantic models of the art sacralization concept expression in the Ukrainian poetological lyrics of the twentieth century

Summary. The article is devoted to the analysis of theoretical foundations of poetological lyrics, which is based on author's reflection or self-reflection in relation to certain aspects of poetic creativity or personality of the poet. As exemplified in the poetological discourse of the Ukrainian poetry of the twentieth century, the particular nature of manifestation of the Ukrainian poetological lyrics semantic models is considered. Within the framework of the art sacralization concept, the mythocentric and theocentric semantic models of poetological discourse are singled out.

Key words: lyrics, poetological discourse, art sacralization concept, semantic model, mythocentric model, theocentric model.